

УДК 94 (477.8) "19"

Вісин В.В., д.і.н, доцент

Вісина Т.М., к.і.н, доцент

Луцький національний технічний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

У статті проаналізовано теоретичні засади дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. Обґрунтовані основні базові категорії та поняття. Класифіковані кооперативні установи. З'ясовані основні принципи діяльності та ідеологія кооперації. Визначено періодизацію кооперативного руху. Встановлені суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які впливали на його розвиток.

Ключові слова: кооперація, кооперативний рух, принципи, ідеологія, періодизація, Волинь.

Visyn V. , Visyna T.

THEORETICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF COOPERATIVE MOVEMENT IN VOLYN IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

In the article theoretical principles of research of cooperative movement are analysed in Volyn in the second half of the XIX – early XX century. Main base categories and concepts are grounded. Cooperative establishments are classified. Basic principles of activity, and also ideology of cooperation, are concerted. A division into the periods of cooperative movement is certain. Socio-political and socio-economic factors, influencing on his development, are set.

Key words: cooperation, cooperative motion, principles, ideology, division into periods, Volyn.

Висин В.В. , Висина Т.Н.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КООПЕРАТИВНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ВОЛЫНИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ – ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ В.

В статье проанализированы теоретические принципы исследования кооперативного движения на Волини во второй половине ХІХ – первой трети ХХ в. Обоснованы основные базовые категории и понятия. Классифицированы кооперативные учреждения. Согласованы основные принципы деятельности, а также идеология кооперации. Определена периодизация кооперативного движения. Установлены общественно-политические и социально-экономические факторы, влияющие на его развитие.

Ключевые слова: кооперация, кооперативное движение, принципы, идеология, периодизация, Волинь.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В сучасній українській державі розбудовується ринкова багатокладна економіка, складовою якої є кооперативна форма господарювання. Відтак, нагальним стає вивчення минулого досвіду функціонування кооперації. Сучасна наукова кооперативна концепція повинна враховувати накопичену теоретичну спадщину та багатовіковий практичний досвід

кооперації. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій третині XX ст. став широким соціальним явищем, вагомим чинником самоорганізації українського суспільства. У цьому сенсі з'ясування теоретичних засад його дослідження належить до важливих проблем суспільної та наукової думки; дозволяє відродити кооперацію в Україні на основі взаємозв'язку наукової теорії з практикою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Означена проблема деякою мірою відображена у дослідженнях сучасних українських учених-кооператорів В. Гончаренка, В. Зіновчука, С. Гелея, А. Пантелеймоненка, Ф. Горбоноса. Вони досліджували теоретичні засади та фактичний матеріал, на підставі чого зробили висновки і рекомендації щодо розвитку кооперації. Однак, в наукових працях нечітко трактуються кооперативні дефініції, недосконалі підходи щодо вивчення, власне, волинських кооперативних проблем. Жодна з праць не може претендувати на остаточність у вирішенні проблем, пов'язаних з досліджуваним явищем. Усе це зумовлює необхідність переосмислення теоретичного досвіду й формування власних підходів щодо вивчення становлення і розвитку кооперативної системи на Волині.

Цілі статті. Метою даної статті є визначення теоретичних засад дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. Для реалізації цієї мети слід виконати такі завдання: обґрунтувати основні базові категорії та поняття, класифікувати кооперативні установи, з'ясувати їх основні принципи діяльності та ідеологію, визначити періодизацію кооперативного руху, суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які впливали на його розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для аналізу та оцінювання всіх аспектів становлення й розвитку кооперативного руху на Волині потрібно визначити головні параметри, підходи та критерії й сформулювати основні методологічні засади. Насамперед, важливо з'ясувати основні базові категорії та поняття, які конкретизують предмет, такі як «кооперація», «кооператив» й «кооперативний рух», адже в сучасних умовах вони потребують корекції й наповнення новим змістом. Концептуальний підхід до поняття кооперації має ґрунтуватися на розумінні її за змістом як явища, для розвитку якого необхідні сприятливі політичні, правові й соціально-економічні умови. Кооператив слід розглядати як конкретну історичну організаційну форму кооперації (співпраці) людей, яка виникла на певному етапі розвитку суспільства, розвивалася на певних принципах і закономірностях та стала важливим елементом ринкової економіки. Кооперативи є, з одного боку, масовими суспільними організаціями, пов'язаними із соціально-політичним, ідеологічним, правовим та культурним життям суспільства, а з іншого – господарськими підприємствами, які ґрунтуються на колективній формі власності й належать до економічної сфери суспільного життя. Кооперативний рух – це організаційно-масова, громадсько-політична, культурно-освітницька й інша діяльність у формі пропаганди кооперативних ідей і принципів, агітації за кооперативну форму організації господарства, розробки проектів законів про кооперацію та статутів, а також у формі матеріальної й трудової участі в утворенні та розвитку кооперативів, їхніх спілок і підприємств, різних кооперативних установ. Дослідження волинського кооперативного руху передбачає з'ясування не лише господарських аспектів кооперації, а й ідеологічного розвитку кооперативного життя,

соціально-психологічних особливостей його учасників, формування їхньої теоретичної й практичної підготовки на здобутках світової кооперативної думки тощо.

Надзвичайно важливе питання цього дослідження – класифікація різноманітних кооперативних установ, які протягом 1861–1939 рр. діяли на терені Волині в умовах різної державної приналежності. У процесі еволюції волинські кооперативи систематизувалися згідно з тією класифікацією, яка діяла в певний історичний період та за відповідного державно-політичного режиму. Упродовж другої половини XIX – першої третини XX ст. волинські кооперативи пройшли складний шлях від утворення простих форм кооперативної самоорганізації, утвердження кооперації як вагомого фактора суспільно-господарського життя в умовах російського абсолютизму до більш складних форм у межах національно-територіальних ревізійних союзів Польської держави. При цьому слід зазначити, що видовий поділ кооперативних товариств у цих економічних системах практично не відрізнявся. В основному це споживчі, кредитні, виробничі кооперативи. Єдина кардинальна відмінність це поділ їх за національним принципом.

Якщо кооперація розвивається за певних умов, то створення й функціонування кооперативного товариства або об'єднання ґрунтується на усталених вимогах організаційно-економічного та соціального характеру, які називають принципами кооперації. Зміст поняття «кооперативні принципи» є узагальнюючим й охоплює лише основні принципи, затвержені Міжнародним кооперативним альянсом (МКА): добровільність і відкрите членство; демократичний членський контроль, економічна участь членів; автономія й незалежність; освіта, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду [1]. Кооперативні діячі Волині протягом досліджуваного періоду у своїй практичній діяльності застосовували міжнародні кооперативні принципи з урахуванням своїх специфічних регіональних засад функціонування кооперативних товариств. У другій половині XIX століття використовувалися такі загальні принципи кооперації: добровільність членства (вступ і вихід з кооперативу); матеріальна або трудова участь членів в утворенні й розвитку свого кооперативу; все нерухоме майно кооперативу (земля, будівлі та ін.) є колективною власністю й становить єдиний неподільний фонд; спільність праці членів відповідно до бажань, здібностей та досвіду; пропорційний розподіл доходів кооперативу відповідно до участі членів у його господарській діяльності (за працею, матеріальною участю у формі грошових внесків, за обсягом закупівлі у кооперативній крамниці тощо); рівноправність членів в усіх справах кооперативу та в управлінні, а також рівні обов'язки; демократичність управління кооперативом у формі безпосередньої участі членів (загальні збори) або через колегіальні виборні й виконавчі органи, що періодично змінюються; члени, що не виконують своїх обов'язків, порушують статут і встановлений порядок, виключаються з кооперативу [2, с. 18]. З початку й до 30-х років XX століття волинські кооператори у своїй роботі керувалися наступними загальними кооперативними засадами: вільне членство в кооперативі (принцип «відкритих дверей»); демократичний характер управління та контролю (принцип «один член - один голос»); розподіл доходу між членами пропорційно обсягам проведених операцій з товариством (куплених в кооперативі товарів); обмежений відсоток на грошові внески та вклади членів кооперативу; політичний та релігійний нейтралітет кооперативів; продаж товарів лише за готівку; обов'язкове

здійснення кооперативом виховної, просвітницької та освітньої роботи серед членів кооперативу. У 1937 р. XV Конгрес Міжнародного кооперативного альянсу визнав, що істинність кооперативу залежить від застосування чотирьох головних принципів: відкрите членство, демократичне управління, розподіл доходів між членами згідно їх операцій з товариством, обмежений відсоток на капітал. Інші три принципи – політичний та релігійний нейтралітет, торгівля за готівку та розвиток освіти – не були обов'язковою умовою при вступі до МКА. Були схвалені, але не отримали статусу принципів такі рочдельські ідеї як: торгівля виключно з членами кооперативу, добровільне членство, використання ринкових цін [3]. Окрім загальних принципів кооперації, видові кооперативи Волині застосовували власні специфічні засади діяльності. Кредитні й ощадно-позичкові товариства працювали на засадах, запропонованих німецькими кооператорами Ф. Райффайзенем і Г. Шульце. У діяльності волинських споживчих товариств вихідними вважали рочдельські принципи, запроваджені англійськими кооператорами.

Кооперація як суспільне та господарсько-економічне самобутнє явище історичного поступу людини неможливе без наявності двох основних взаємопов'язаних чинників – кооперативної ідеї й практичної роботи суб'єктів кооперування. Продуктом взаємодії цих чинників є теорія кооперації та її ідеологія. Перша як наукове узагальнення досвіду має переважно однаковий зміст, друга, зазвичай, соціально й національно забарвлена через те, що враховує специфіку суспільного життя тієї чи іншої спільноти. Кооперативна ідеологія – це система ідей, на яких ґрунтується оцінка кооперації і на які орієнтуються члени кооперативів та прихильники кооперації у своїй кооперативній діяльності [4, с. 50, 157]. Розвиток і поширення кооперативної ідеології на Волині відбувалися в кількох напрямках (популяризація та поширення ідей теоретиків світового кооперативного руху; розробка місцевими кооператорами, які працювали в умовах російського й польського панування, теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій зі створення та функціонування кооперативних установ). Особливістю формування кооперативної ідеології на Волині було те, що, перебуваючи на межі Російської та Австро-Угорської імперій, між сходом і заходом, волинське суспільство долучалося до європейського, західноукраїнського та російського кооперативного досвіду. Важливо відзначити, що популяризація кооперативного руху була результатом зусиль подвижників кооперативної справи. На Правобережжі, до якого входила Волинь, такими були В. Доманицький, О. Юркевич, Й. Волошиновський, М. Трублаєвич, Р. Реннінг, В. Ворніков, П. Северинчук та інші [5, с. 14–15]. Після Першої світової війни в умовах Польської держави кооператорам Волині свій теоретичний і практичний доробок довелося синтезувати з кооперативною ідеологією, сформованою в західноукраїнському суспільстві, долучитися до ідей видатних діячів західноукраїнського кооперативного руху: І. Петрушевича, А. Жука, К. Коберського, Ю. Павликовського та інших. Розвиток і поширення кооперативної думки на Волині у міжвоєнний період відбувалися за такими напрямками, як поширення та популяризація ідей видатних теоретиків і практиків світового кооперативного руху; розробка теоретичних основ, організаційних принципів, практичних рекомендацій щодо створення та діяльності кооперативних спілок різних профілів і рівнів.

З'ясування сутнісних аспектів кооперативного руху та висвітлення його історичного поступу неможливі без періодизації. Її створення повинно враховувати і

визначальні характеристики кооперативного руху, і загальносуспільні процеси розвитку. Виходячи із зазначеного, в історії кооперативного руху Волині другої половини XIX – першої третини XX ст. є підстави виокремити два основних періоди.

Перший – друга половина XIX ст. – 1921 р. У цьому періоді можна виділити кілька етапів:

- становлення (60-ті роки XIX ст.–1904 р.). Цей час характеризувався появою перших товариств, їх слабкістю та занепадом;
- розгортання (1905–1917 рр.). На цьому етапі збільшилася кількість товариств, почали створюватися їх союзи, кооперація стала вагомим чинником громадського життя;
- занепаду (1917–1921 рр.). У результаті Української національної революції та краху Російської імперії волинська кооперативна мережа практично перестала існувати.

Другий період – 1921–1939 рр. У ньому також можна виокремити кілька етапів:

- відродження (1921–1934 рр.). На цьому етапі відбулося відродження кооперативного руху Волині в складі нової держави – Другої Речі Посполитої;
- реакції (1934–1939 рр.). Із перетворенням Польщі на авторитарну державу національні кооперативи Волині були приєднані до польських ревізійних союзів.

Зазначена періодизація дає змогу комплексно й послідовно розглянути особливості господарського розвитку різноманітних волинських кооперативних товариств в умовах російської та польської державності.

Дослідження волинського кооперативного руху, окрім спектра виключно кооперативних проблем, неможливе без розгляду інших аспектів суспільного життя. Зокрема, з'ясування потребує стан економіки країни, у складі якої перебувала Волинь. При цьому головна увага повинна приділятися сфері товарно-грошових відносин, поза якою кооперація як форма організації економіки не може існувати. Окрім цього, вивчення кооперації вимагає розгляду суспільно-політичних та адміністративно-правових умов розвитку. Адже зі ставленням держави, органів самоврядування й різних політичних партій та громадських організацій до кооперації пов'язано чимало параметрів кооперативного життя. Право громадян на кооперативну діяльність у різних організаційних формах, можливість здійснення певних господарсько-фінансових операцій, рівень податкового цензу й інші правові питання безпосередньо залежать від державної політики в галузі кооперації.

Аналіз суспільних чинників розвитку кооперативного руху передбачає і врахування процесів національного розвитку. Національні проблеми в різних проявах (етнопсихології, ідеології тощо) об'єктивно відобразилися на характері кооперативного життя. Водночас, досліджуючи кооперативний рух певної етнографічної території, потрібно враховувати участь у ньому не лише корінного українського населення, а й представників інших національностей. У зв'язку з цим для розкриття змісту національної кооперації доречно використати підхід, запропонований П. Пожарським, згідно з яким «...під історією української кооперації ми розуміємо не лише історію кооперації українського народу,...а й кооперацію решти національностей...» [6]. Цей же підхід дає нам підставу вважати невід'ємною частиною національного кооперативного життя й діяльність кооператорів за межами своєї батьківщини. Ця обставина особливо важлива для народів, які не мали своєї державності, а їхні кооперативні представники працювали в інонаціональному середовищі.

Висновки. Отже, теоретичні засади дослідження кооперативного руху на Волині в другій половині XIX – першій третині XX ст. детерміновані специфікою його мети, предмета і визначених завдань. При їх вирішенні необхідно обґрунтувати основні базові категорії та поняття, класифікувати кооперативні установи, зясувати їх основні принципи діяльності та ідеологію, визначити періодизацію кооперативного руху, суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, які впливали на його розвиток. Це дозволить науково й фахово проаналізувати різноманітні аспекти волинської кооперації вказаного періоду.

Список використаних джерел:

- 1.Statement on the Co-operative Identity [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.ica.coop/coop/principles-revisions.html>. – 25.12.2010.
- 2.Бабенко С. Історія кооперативного руху : підручник для студентів кооперативних вузів / С. Бабенко, С. Гелей, Я. Гончарук [та ін.]; Укоопспілка; Львів. комерц. академія. – Львів : Ін-т українознав. НАНУ, 1995. – 410 с.
- 3.Historia spółdzielczości Społem [Elektroniczny zasób]. – Tryb dostępu: <http://www.kzrss.spolem.org.pl/index.plp/o-spolem/historia>. – 25. 01. 2014.
- 4.Гелей С. Теорія та історія кооперації : підручник / С. Гелей, Р. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 518 с.
- 5.Зосимато Д. О кооперативной пропаганде средствами популярной литературы / Д. Зосимато // Экон. листок. – 1911. – № 15. – С. 14–15.
- 6.Інститут рукопису національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 290, № 3184, арк. 6–7.